

Norboyeva Zarina
Toshkent Davlat Sharqshunoslik
Universiteti Turkshunoslik fakulteti
Siyosatshunoslik yo‘nalishi
2- kurs talabasi
Ilmiy rahbar: A.Mamadjonov

OGAHIY ASARLARIDA XIVA XONLIGI TASHQI SIYOSATI VA DIPLOMATIYASI XUSUSIYATLARINI AKS ETIRILISHI

Anotatsiya: Ushbu maqolada Muhammad Rizo Ogahiy tarixiy asarlarida tasvirlangan Xiva xonligi ichki va tashqi siyosatining o‘ziga xos xususiyatlari, elchilik va diplomatik munosabatlari. Ogahiyning hayot yo‘li, uning siyosiy faoliyati va ijodi haqida ma’lumotlar keltirildi.

Kalit so‘zlar: Madrasa ta’limi, tarixiy devonlar, miroblik, “Firdavs-ul-iqbol” , “Zubdat ut-tavorix”, Shoxidi Iqbol”, tarjima asarlar.

Аннотация: В этой статье было представлено информация о произведениях Мухаммад Риза Агахи в которых описываются уникальные свойства внутренней и внешней политики Хивинского ханства, посольские и дипломатические отношения, жизненный путь, политическая деятельность и творчество Агахи.

Ключевые слова: Медресе, исторические диваны(сборники стихов), мирабство, "Фирдавс ул-икбал", "Зубдат ул-таварих", "Шахид ул-икбал". переведённые произведения.

Annotation: In this article were provided information about distinctive characteristics of domestic and foreign policy of Khaganat of Khiva, it's ambassadorial and diplomatic relationships that were described in the works of Muhammad Riza Agahi, his life path, political activity and creations.

Key words: Madrasa, historical divans, mirablik, “Firdavsu-l-iqbol” , “Zubdat ut-tavorix”, Shoxidi Iqbol” , translated works.

Vatan – bu biz tugʻilib oʻsgan zamin, kindik qonimiz toʻkilgan tuproq, bobolarimiz izlari qolgan, ajdodlarimiz merosi avlodlarimizga qoladigan yurtidir. Mustaqillika erishganimizdan soʻng barcha sohalar asta sekin rivojlanib bordi shu qatorda bizning madaniyatimiz qadriyatlarimiz oʻzligimiz tariximiz ham oʻzining asl qiyofasini aks ettira boshladi. Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.Karimov taʻkidlaganidek “Oʻtmishi buyuk xalqni yengib boʻlmas ekan,demak biz xalqimizni haqqoniy tarixi bilan qurollantirishimiz kerak” degan fikrlari ahamiyatlidir.Tarixiy xotirasiz yorqin istiqbolli kelajakni yaratib boʻlmaydi. Ana shunday buyuk allomalarimizdan oʻz davrida hamda bugungi kunda qoldirgan ijodiy merosi oʻz oʻrniga ega boʻlgan Muhammad Rizo Ogahiydir.

Ogahiy Xorazm diyoridagi atoqli tarixchi, talantli shoir va tarjimon boʻlgan.Hayoti, ijodi va ilmiy merosi haligacha tarixchilarimiz va adabiyotchilarimiz tomonidan oʻrganilishda davom etmoqda.Oʻrta Osiyo, jumladan Markaziy Osiyo xalqlari tarixini oʻrganishda va yoritishda Ogahiy tomonidan yozilgan tarixiy asarlar va oʻzbek tiliga qilingan tarjimalarning ahamiyati nihoyatda katta.Oʻz ustozini Munisning ishini davom ettirgan holda tarix fani xazinasini va oʻzbek adabiyotini yangi asarlar bilan boyitdi,rivojlantirdi va unga salmoqli hissa qoʻshdi.

Ogahiy 1809-yili 17-dekabrda Xiva yaqinidagi Qiyotqishlogʻida Erniyozbek mirob oilasida tavallud topdi. Shu yerda boshlangʻich maʼlumotni oladi. Yoshligida otasi vafot etib, adabiyotimizning yana bir yorqin siymosi boʻlmish amakisi Munisning tarbiyasida boʻldi. U maktab, keyinchalik madrasa tahsili davomida arab va fors tillarini, tarix ilmini puxta oʻrgandi. Xiva xonligining keyingi hukmdori Olloqulixon taxtga oʻtargach, 1839- 1840-yillar oraligʻida Munisning shogirdi Ogahiyga 1813-yili voqealari bayoni bilan toʻxtagan «Firdavsul-iqbol» asarini davom ettirishni buyurgan ¹. Bu davrda 30 yoshga kirgan Muhammad Rizo Ogahiy ustozini Munis boshlab qoʻygan, ammo tugallay olmagan «Firdavsul-iqbol» nomli asarni davom ettiradi . Munis va Ogahiy hamkorligida yozilgan “Firdavsul-iqbol” asari mintaqada yashagan oʻzbek, tojik, qozoq, turkman, qoraqalpoq, rus, eron, afgʻon xalqlarining kelib chiqish tarixi, madaniyati, sanʼati, urf-odatlarini, turmush

¹ Муниров Қ. Хоразмда тарихнавислик: (XVI–XIX ва XX аср бошлари). – Т., Гафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2002.

tarzini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. U davlat ishlari bilan mashg‘ul bo‘lar ekan, badiiy ijod hamda ilmiy faoliyatini to‘xtatmadi. Ogahiy devonidan turli: ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-didaktik, tabiat tasviri va boshqa mavzudagi she‘rlar joy olgan.

Ogahiy o‘z hayoti davomida Xiva xonlari Muhammad Rahimxon I (1806-1825), Olloqulixon (1825-1843), Rahimqulixon (1843-1845), Muhammad Aminxon (1845-1855), Abdullaxon (1855-1855), Qutlug‘murodxon (1855-1855), Sayid Muhammadxon (1855-1864), Muhammad Rahimxon II (1864-1874) davrlarida yashab ijod qilgan. Ogahiy quyidagi tarixiy kitoblarning muallifi bo‘lgan: Olloqulixonga bag‘ishlangan “Riyoz ud-davla” (1844-y.), Rahimqulixon davriga bag‘ishlangan “Zubdat ut-tavorix” (1846-y.), Muhammad Aminxon davriga bag‘ishlangan “Jome‘-ul voqeoti Sultoni” (1856-yil), Sayid Muhammadxon davriga bag‘ishlangan “Gulshani davlat” (1865 yil), Muhammad Rahimxon Feruz davriga bag‘ishlangan “Shohidi iqbol” (“Iqbol shohidi”) asarlarida Xiva xonligining 1813-yildan to 1874-yilgacha bo‘lgan tarixi davriy izchillikda, boy tarixiy manbalar asosida yoritib berilgan edi.²

U Xiva taxtiga ketma-ket kelib ketgan sakkiz xon hukmronligi davrida yashab, harbiy yurishlar, tarixiy voqealar guvohi bo‘ldi va ularni o‘z asarlarida aks ettirdi. Uning tarixiy asarlari Xorazmda qariyb 60 yil ichida sodir bo‘lgan voqealarning tarixiy badiiy solnomasidan iboratdir. Sharqda, jumladan, Turonzaminda hukmdorlarning so‘zga ilohiy ne‘matdek qarashlari odatiy hol. Yaxshi nom qoldirish ular hayotining asosiy dasturi hisoblangan. Xorazm xoni Rahimqulixonning “zikri jamil” va “vasfi jalil”ini “zamon avroqida boqiy qoldirish” va “jahon ahlin hayrat bahrig‘a solish”dek xayrli niyat “Zubdatut-tavorix” asari yaratilishining asosiy sababidir.³

Ma‘lum bo‘ladiki, Ogahiy bu memuar qissani Rahimqulixon farmoniga binoan yozishga kirishgan. “Zubdatu-t-tavorix” ikki qismdan iborat. Muarrrix qayd etganidek, asarning birinchi qismida Rahimqulixonning tavalludi, ilm o‘rganish va harbiy mahorat egallash yo‘lidagi sa‘y-harakatlari, shuningdek, bo‘lg‘usi xonning Hazorasp hokimi sifatida olib borgan faoliyati sajli nasrda (nasri musajja‘da) go‘zal badiiy shaklda mufassal bayon

² Муниров Қ. Мунис, Огаҳий ва Баёнийларнинг тарихий асарлари. – Т.: Фан, 1960.

³ . Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Зубдату-т-таворих / Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Н.Жабборов. -Т., 2009

qilinadi. Asarning ikkinchi qismi Rahimqulixonning saltanat taxtiga o'tirgan kundan vafotiga qadar sodir bo'lgan voqealar tasviriga bag'ishlangan. "Zubdatu-t-tavorix" ikki qismdan iborat. Muarrix qayd etganidek, asarning birinchi qismida Rahimqulixonning tavalludi, ilm o'rganish va harbiy mahorat egallash yo'lidagi sa'y-harakatlari, shuningdek, bo'lg'usi xonning Hazorasp hokimi sifatida olib borgan faoliyati sajli nasrda (nasri musajja'da) go'zal badiiy shaklda mufassal bayon qilinadi. Asarning ikkinchi qismi Rahimqulixonning saltanat taxtiga o'tirgan kundan vafotiga qadar sodir bo'lgan voqealar tasviriga bag'ishlangan. XIX asr ikkinchi yarmidan boshlab Chor Rossiyasi O'rta Osiyo xonliklarini o'ziga qaram qilib oladi. Bu harakatlarni Ogahiy o'zining "Shoxidi Iqbol" asarida bayon qiladi.⁴

Ammo Ogahiy Chor Rossiyasining O'rta Osiyoga kirib kelishini oxiriga qadar hikoya qila olmaydi, chunki u o'z asarini tugata olmay, 1874 yilda vafot etadi. Ogahiy "Shoxidi Iqbol" asarining ikkinchi bobida rus qo'shinlari Buxoro amirligi bilan olib borgan urushlarini tasvirlaydi. Bu asarda dastlab Chor Rossiyasi qo'shinlarining Qo'qon xonligiga tegishli bo'lgan shaharlarni istilo qilganini va Qo'qon xonligining Xiva xonligidan yordam so'raganini bayon qiladi. Ammo Ogahiy Chor Rossiyasining Xiva va boshqa xonliklar bilan olib borgan ijtimoiy iqtisodiy aloqalari sabablarini mustamlakachilik siyosatining qanday amalga oshirilganini anglay olmaydi.

Bugungi kunga qadar Ogahiydan boy ijodiy meros qoldi. U madrasada o'qib yurgan paytlaridayoq "Bayozi mutafarriqai forsiy" nomli bayoz tuzdi. Bu bayozga Jomiy, Navoiy, Hofiz, Sheroziy, Bedil, Fuzuliy g'azallarini kiritish bilan bir qatorda ularga ergashib yozgan o'zining o'n besh g'azali va ikki muxammasini qo'shdi. Ogahiy jahon madaniyatini nodir durdonalari hisoblangan Sa'diy Sheroziyning "Guliston", Nizomiyning "Haft paykar", Hiloliyning "Shoh va gado", Kaykovusning "Qobusnoma", Koshifiyning "Axloqi Muhsiniy", Jomiyning "Yusuf va Zulayho" kabi badiiy, tarixiy, axloqiy, falsafiy, didaktik asarlarini o'zbek tiliga tarjima qildi.⁵

⁴ Muhammad Rizo Ogahiy. Asarlar VI jildlik. Toshkent. 1978

⁵ Ma'naviyat yulduzlari" (Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent, 1999)

Ogahiyning tarixiy asarlariga akademik V. V. Bartold yuqori baho bergan: “Munis va Ogahiy tomonidan yaratilgan adabiy va tarixiy asarlar... voqealarni bayon etish va ularda keltirilgan daliliy manbalarning ko‘pligi jihatidan bizgacha yetib kelgan Qo‘qon va Buxoro xonliklari tarixi bo‘yicha bo‘lgan hamma asarlarni o‘zidan ancha orqada qoldiradi”.⁶ Ogahiyning tarixiy asarlari daliliy manbalarning boyligi va ishonchli bo‘lishi bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Муниров Қ. Хоразмда тарихнавислик: (XVI–XIX ва XX аср бошлари). – Т., Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2002.
2. Муниров Қ. Мунис, Огаҳий ва Баёнийларнинг тарихий асарлари. – Т.: Фан, 1960
3. Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Зубдату-т-таворих / Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Н.Жабборов. -Т., 2009
4. Muhammad Rizo Ogahiy, Asarlar VI jildlik, Toshkent 1978
5. Ma’naviyat yulduzlari. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent, 1999.
6. Бартольд.В.В ,История культурное жизнь Туркестана. Л 1927

⁶ Бартольд.В.В ,История культурное жизнь Туркестана. Л 1927